

ВЛИЯНИЕТО НА НЕПРЕДВИДИМИ И НЕПРЕДОТВРАТИМИ СЪБИТИЯ ВЪРХУ ОРГАНИЗИРАНОТО ТУРИСТИЧЕСКО ПЪТУВАНЕ*

Захари Торманов

Събитията от последните месеци в арабския свят¹ наред с многото измерения поставиха пред много туроператори и туристи дилемата как да постъпят с предварително организирани и заплатени екскурзии, включващи в програмата си посещения в тези страни. Това ми даде повод в контекста на такъв проблем да поставя на анализ правната уредба относно организирани туристически пътувания, както се наричат в Закона за туризма, предлаганите от туроператорите туристически пакети.

1. Понятие за организирано туристическо пътуване

Правната уредба на организираното туристическо пътуване е в Закона за туризма², който транспонира в българското право изискванията на Директива за пакетните туристически пътувания, пакетните туристически ваканции и пакетните туристически обиколки (90/314/ЕИО)³ (COUNCIL DIRECTIVE of 13 June 1990 on package travel, package holidays and package tours (90/314/ЕЕС⁴). По изрично препращане в чл. 31 от Закона за туризма (ЗТ) по отношение на договора за организирано туристическо пътуване се прилага чл. 143 от Закона за защита на потребителите. За неуредените в специалния закон въпроси се прилагат общите норми на търговското и гражданското право. Съгласно чл. 1, ал. 1, т. 13 от Търговския закон туристическите услуги спадат към абсолютните търговски сделки. Освен това лицата, предлагащи туристически пакети и сключващи договори за организирано туристическо пътуване – туроператорите, в преобладаващия брой случаи са търговци. Следователно на общо основание за договора за организирано туристическо пътуване ще се прилагат правилата за търговските сделки. Когато конкретния въпрос не е уреден и от общите търговскоправни норми ще се приложат относимите гражданскоправни норми (арг. от чл. 288 ТЗ).

---

¹ Демонстрациите и протестите в арабските държави започват в края на 2010 г. първо в Тунис, а после са последвани от такива в Египет, Алжир, Либия, Сирия, Йордания и в други арабски държави.

² Обнародван в ДВ, бр. 56 от 7 юни 2002 г., в сила от 1 октомври 2002 г. посл. изм. ДВ, бр. 98 от 2010 г.

³ По-нататък в изложението за краткост ще бъде посочвана по следния начин - Директива 90/314/ЕИО.

⁴ ОВ L 158, 23.6.1990, с. 59–64.

Организираното туристическо пътуване представлява формиран и предоставян от туроператор туристически пакет⁵, който включва комбинация от няколко туристически услуги. Включените в пакета туристически услуги се предоставят на обща цена. В точка 14 на § 1 от Закона за туризма е дадено следното определение на организираното туристическо пътуване с обща цена: *"Организираните групови и индивидуални туристически пътувания с обща цена (организираните пътувания)" са пътувания по предварително изготвена програма, включваща комбинация от най-малко две от следните услуги:*

а) транспорт;

б) нощувка;

в) други туристически услуги, които не са свързани с транспорт или нощувка, съставляващи значителна част от пътуването и когато те се продават или предлагат за продажба с обща цена, и когато обхващат период, по-дълъг от 24 часа, или включват нощувка."

Нека да разгледаме основните елементи на това определение:

- основният акцент е, че се предлага пакет от туристически услуги. Трябва да е налице **комбинация от поне две услуги**. Възможно е пакетът да включва само транспорт и нощувка/и или да е комбинация от някоя от тези основни туристически услуги и някаква друга туристическа услуга, като например - събития с културен и опознавателен характер, спортно-анимационни, балнеолечебни и други медицински услуги, конгресни и делови прояви, ползване на въжени линии, отдаване под наем на плажни съоръжения, екипировка и превозни средства, школи и клубове по езда, яхтинг, сърф, ски-училища, училища за водни спортове и други услуги;

- пакетът - комбинацията от туристическите услуги да се предлага за **обща цена**, която покрива стойността на всички включени в пакета услуги;

- реализирането на пакета обхваща **период по-дълъг от 24 часа или включва нощувка**. Следователно налице е организирано пътуване (туристически пакет) и когато примерно се предлага транспорт, разглеждане на исторически или културни забележителности, нощувка и услугата се реализира в рамките на период до 24 часа.

---

⁵ Организирано туристическо пътуване се нарича в някои други държави: package tour (САЩ), voyage a`forfet (Франция), reise (Германия), тур (Русия).

Точното определяне на понятието организирано туристическо пътуване ще бъде решаващо при отговор на въпроса дали специалната му регламентацията ще е приложима към конкретния случай.

Предвид горното определение ще бъдат изключени от обхвата на организираното туристическо пътуване предлагането на отделни туристически услуги, като например нощувки, транспорт, други услуги, когато те се предлагат поотделно. Интересен е въпросът дали е налице организирано туристическо пътуване (туристически пакет), когато е посочена цената на отделните услуги и за заплащането им са издадени отделни документи. Въпросът се поставя предвид обстоятелството, че по дефиниция услугите в туристическия пакет се предлагат с обща цена. Съгласно чл. 43 от Закона за туризма (така и чл. 2, т. 1 от Директива 90/314/ЕИО) правилата за организираното туристическо пътуване се прилагат и в случаите, когато за отделни туристически услуги, включени в него, на потребителя се издава отделен документ за плащане. Все пак от приложното поле на тази регламентация трябва да се изключат случаите когато туроператор или туристически агент предлага на един и същ клиент едновременно няколко отделни услуги, които обаче не представляват туристически пакет. Например, продават билет за някакъв вид транспорт и отделно от това правят от името на клиента резервация в хотел. В случая страните нямат намерението да сключат договор за предоставяне на туристически пакет, а е налице комисионна или агентска дейност от туроператора съответно туристическия агент във връзка с реализацията на предлаганата от превозвача съответно хотелиера услуга. При предоставяне на туристически пакет страна по договора е туроператорът, който от свое име и за своя сметка се задължава да предостави туристическите услуги (макар и чрез съответните подизпълнители), а при предоставяне на отделни услуги е налице представителство или посредничество за сключване на договор за съответната услуга директно между хотелиера (превозвача, доставчика на услугата) и клиента.

Организираното туристическо пътуване може да бъде групово или индивидуално. При груповото пътуване туроператорът вследствие на маркетинговите си проучвания формира и предлага на пазара определен туристически пакет. При индивидуалното организирано туристическо пътуване пакетът се формира според желанието на съответния клиент. Разбира се, това дали туристическото пътуване е групово или индивидуално, предполага различия не само от икономическа гледна точка, но и от правна гледна точка. И в двата случая обаче става дума за организирано и предложено

от туроператора пътуване, независимо, че при индивидуалното пътуване заявката се прави от клиента⁶. В този смисъл трябва да се различава организираното индивидуално туристическо пътуване от случая, при който по заявка на клиент туристическия агент му осигурява билети за пътуване, прави му резервация в хотел и т. н. Във втория случай е налице правоотношение директно между транспортната фирма, съответно хотелиера, и клиента.

След направените по-горе разяснения по-нататък понятията организирано туристическо пътуване и туристически пакет ще се използват като синоними. Отделен е въпросът дали избраният от законодателя термин – организирано туристическо пътуване с обща цена, е най-подходящият. Според мен използвания в отменения Закон за туризма от 1998 г. термин „туристически пакет“ е по-сполучлив. Терминът „организирано туристическо пътуване“ създава впечатление, че акцентът е поставен върху пътуването, т. е. върху транспортната услуга, а това в много случаи не е така. Възможно е пакетът да се състои например само от нощувка/и плюс допълнителна услуга – здравна, образователна и т.н., без да е налице ангажимент за осигуряване на транспорт. В Директивата 90/314/ЕИО сполучливо различните туристически мероприятия са обединени под наименованието „пакети“. В тази връзка моето мнение е, че понятието „туристически пакет“ е по-сполучливо, но предвид легалния характер ще използвам и понятието „организирано туристическо пътуване“.

Туристическият пакет се формира и предлага на пазара от туроператора – лично или чрез туристически агенти. Юридически реализацията на туристическите пакети се осъществява чрез сключване между туроператора и туриста⁷ на договор за организирано туристическо пътуване. От сключването на договора за организирано туристическо пътуване възниква правна обвързаност между страните – правоотношение, което в интересуващата ни част ще бъде обект на вниманието ни по-надолу.

---

⁶ Нашият законодател изрично е включил индивидуалните организирани пътувания в обхвата на регламентацията по Закона за туризма (арг. от чл. 27, ал. 1 и § 1, т. 14 ЗТ). Въпросът дали под обхвата на Директива 90/314/ЕИО попадат пътуванията организирани по искане и съобразно спецификацията на отделен потребител или група потребители е бил разглеждан от Съда на Европейските общности (СЕО) по Дело 400/00 (Case C- 400/00, Club-Tour, Viagens e Turismo SA v. Alberto Carlos Lobo Gonçalves Garrido). По преюдициалното запитване на португалския съд (Tribunal Judicial da Comarca do Porto – Portugal) СЕО дава положителен отговор, че и тези пакети попадат в обхвата на директивата.

⁷ Легалното наименование на другата страна по договора за организирано туристическо пътуване е потребител и то ще бъде ползвано по-нататък в изложението. Дефиницията на понятието „потребител“ за целите на Закона за туризма е дадена в т. 15 на § 1 ЗТ.

2. Непредвидими и непреодолими събития

Както беше посочено по-горе основен акцент в тази статия се поставя върху влиянието на непредвидимите и непреодолими събития върху туристическото пътуване, т.е. юридически погледнато какво отражение дава обективизирането на такъв факт (непредвидимо и непреодолимо събитие) върху правоотношението, възникнало от сключен договор за организирано туристическо пътуване.

Използвам понятието непредвидимо и непреодолимо събитие, като обединяващо за отдавна познатите и дискутирани в правната доктрина понятия непреодолима сила (форс мажор) и случайно събитие. Детайлното навлизане в общо взето все още дискуссионния въпрос за точното дефиниране на тези понятия ще го оставя извън обхвата на тази статия⁸. Общото и за двете е, че: възникват след сключването на договора; непредвидими са; възникването им не е по причина в страните; преодоляването им е невъзможно или надхвърля разумно дължимото усилие от длъжника; наличието им пречатства изпълнението на задължението.

Непреодолимата сила е уредена в нашето право в Търговския закон. Тъй като договора за организирано туристическо пътуване е търговска сделка⁹ за него на общо основание може да се приложи уредбата на непреодолимата сила в Търговския закон. Съгласно чл. 306, ал. 2 от Търговския закон ***“Непреодолима сила е непредвидено или непредотвратимо събитие от извънреден характер, възникнало след сключването на договора”***. При непреодолимата сила неизпълнението се дължи на препятствие, което е извън контрола на длъжника – в случая туроператора. Препятствие, което туроператорът не е можел да предвиди при сключването на договора и не може да го предотврати или преодолее при възникването му. Неоправдано в езиковата редакцията на ал. 2 на чл. 306 ТЗ е употребен съюза „или”, което логически би следвало да

---

⁸ Обобщено представяне на различните становища може да се види в: Калайджиев А., Облигационно право, Обща част, изд. Сиби, 2010, стр. 316; Марков, М., Облигационно право, помагало Modus studendi, изд. Сиби, София, 2004 г., стр. 110.

⁹ Договорът за организирано туристическо пътуване може да се приеме като абсолютна търговска сделка. В изброяването по чл. 1, ал. 1 ТЗ в т. 13 са посочени и туристическите услуги, а туристическият пакет, предоставян по договора за организирано туристическо пътуване, се формира от основни и допълнителни туристически услуги съгласно дефинициите в Закона за туризма (т. 12, 13 и 14 на § 1). Дори предоставянето на туристическите услуги да не беше сред изброените в чл. 1, ал. 1 ТЗ абсолютни търговски сделки, то договорът за организирано туристическо пътуване пак щеше да има качеството на търговска сделка съобразно критерия за относителните търговски сделки, тъй като страна по него е туроператора, който по начало е търговец и сключва договора във връзка с търговската си дейност (чл. 17, ал. 3, т. 1 ЗТ).

означава, че непреодолима сила ще е налице и когато е проявен само единият признак за събитието – било „непредвидимост”, било „непредотвратимост”¹⁰. Всъщност правно политически длъжникът следва да бъде освободен от отговорност за неизпълнение поради форс мажор, когато събитието е едновременно и непредвидимо и неотвратимо. Ако събитието макар и непредвидено може да бъде преодоляно с разумни усилия от длъжника, то той трябва да изпълни. Също така, ако макар и неотвратимо събитието е било предвидимо към момента на сключването на договора, то длъжникът няма да бъде освободен от отговорност, защото е можел да вземе мерки за да избегне последиците от събитието или най-малкото да не поема задължение, което не може да изпълни. Като примери за непреодолима сила най-често се дават природни бедствия (земетресения, наводнения, пожари) или обществени катаклизми (войни, бунтове, стачки). Непредвидимото и неотвратимо събитие, което прави невъзможно изпълнението, може да е и властнически акт на държавен орган – карантина, забрана за износ/внос, ембарго. Не бива обаче на непреодолима сила да се приравнява всяко затруднение на длъжника. Непреодолимата сила е събитие от извънреден характер, което не може да се предвиди, а когато е възникне – не могат да се предотвратят и преодолеят последиците му.

Анализирайки преди всичко специалната уредба в Закона за туризма, нека да разгледаме как тези непредвидими и неотвратими събития се отразяват на правоотношението, възникнало от договор за организирано туристическо пътуване.

3. Отмяна на пътуването от туроператора при форсмажор

В чл. 36 ЗТ са уредени правните последици при едностранна отмяна от туроператора на туристическото пътуване преди неговото започване. Когато отмяната на пътуването не е по причина в потребителя, той може да избере предлаган от туроператора заместващ туристически пакет или да иска възстановяване на платените от него суми. Освен това потребителят има право на обезщетение. В чл. 36, ал. 1, т. 1 и 2 ЗТ са посочени две хипотези, при които туроператорът не дължи обезщетение на потребителя, независимо, че е отменил пътуването:

---

¹⁰ Предвидената алтернативност на тези предпоставки за форс мажор се смята за неоправдана и от Герджиков, О., цит. съч., стр. 42.

1) когато не е набран необходимият минимален брой участници за осъществяване на организираното пътуване и за което потребителят е уведомен писмено в сроковете, определени в договора, или

2) ако отмяната на пътуването се дължи на непреодолима сила.

В първия случай възможността за отмяна на пътуването, когато не е набран необходимия минимален брой участници, трябва да е заложена в самия договор. Допустимостта на такава уговорка, която очевидно е в полза на туроператора, е продиктувана от необходимостта да се отчете икономическият му интерес. Организирането и осъществяването на пътуването неминуемо е свързано с определени разноси за туроператора и ако закупилите пакета туристи са прекалено малко, то заплатената от тях сума може да не покрие разходите на туроператора. Тази хипотеза обаче няма да бъде подробно разглеждана, тъй като излиза извън определените рамки на статията.

Втората хипотеза, при която туроператорът не дължи обезщетение на потребителя, независимо, че е отменил пътуването е посочена в чл. 36, ал. 1, т. 2 ЗТ – ако отмяната се дължи на непреодолима сила¹¹. В Директива 90/314/ЕИО и в Закона за туризма няма дефиниция за непреодолима сила. В чл. 39, ал. 3, т. 3 ЗТ, като една от хипотезите, при които туроператорът се освобождава от отговорност за неизпълнение на задълженията си по договора, е посочен случаят когато вредите се дължат на: „непреодолима сила или събитие, което не може да се предвиди или избегне от страна на туроператора или неговите контрагенти при добросъвестно изпълнение на техните задължения”. Редакционно текстът оставя впечатлението, че непреодолимата сила е нещо различно от „събитие, което не може да се предвиди или избегне от страна на туроператора или неговите контрагенти при добросъвестно изпълнение на техните задължения”. Всъщност характеристиката на това събитие фактически преповтаря дефиницията на непреодолимата сила, но с други думи. Както посочих по-горе непреодолимата сила е събитие от извънреден характер, което не може да се предвиди, а когато е възникне – не могат да се предотвратят и преодолеят последиците му.

По начало непреодолимата сила не освобождава длъжника от задължението, а само отлага неговото изпълнение. Тъй като обаче организираното туристическо

---

¹¹ За непреодолимата сила виж: Герджиков О., Търговски сделки, София, 2000 г., стр. 41 и сл.; Търговско право, Ланджев Б. и колектив, София, УИ „Стопанство” 2005 г., стр. 296-297.

пътуване е фиксирано във времето и като туристически пакет се предлага на множество потребители, то туроператорът може да отмени изцяло пътуването, ако поради възникването на непреодолимата сила съществени туристически услуги, включени в него, не могат да бъдат изпълнени във времеви момент съгласно програмата на пътуването. Макар да не е изрично предвидено в чл. 36, ал. 1, т. 2 ЗТ (за разлика от т. 1), при отмяна на пътуването поради непреодолима сила, туроператорът трябва своевременно да уведоми писмено потребителя за това. При неуведомяване туроператорът ще дължи обезщетение за вредите възникнали за потребителя поради неуведомяването му (арг. от чл. 306, ал. 3, изр. 2 ТЗ).

Според мен туроператорът може да отмени пътуването без да дължи обезщетение за претърпените от потребителя вреди, само ако непреодолимата сила прави невъзможно изпълнението на съществени за туристическия пакет услуги. Невъзможността за изпълнение поради форс мажор на второстепенни услуги от пакета не е основание да се отменя цялото пътуване. Такава отмяна би била злоупотреба с право. Разбира се, не е налице непреодолима сила в случаите, при които туроператорът все пак може да изпълни, но това ще му коства повече усилия и разноски. Последното не му дава право да се отметне от задължението си и да отмени пътуването, а е в кръга на стопанския риск, който всеки предприемач носи. Интересен е въпросът за приложимостта на правилото „родът не погива”, при преценката на възможността да се изпълни една или друга услуга от пакета. Например може ли туроператорът да отмени пътуването без да отговаря за вреди, ако например конкретизираният в програмата на пътуването хотел, където са планирани нощувките, е погинал. Дали, ако е възможно туроператорът да резервира в същия курорт хотел от същата категория и със сходно местоположение, то той не трябва да отменя пътуването или ако го отмени ще носи отговорност за претърпените от потребителя вреди. Отговорът на този въпрос е деликатна задача и следва да се даде според спецификата на конкретния случай. Според мен, ако с разумни усилия и разноски туроператорът може да престоира съпоставима услуга, то той няма да може да се позовава на непреодолимата сила (по подобие с приетото от доктрината разрешение при погиване на родови вещи, когато родът не е погинал). За пълнота ще спомена безспорното възприетото и изрично уредено в закона (чл. 81, ал. 2 ЗЗД) положение, че липсата на парични средства (в

случая у туроператора) не може да се приеме за непреодолима сила, т.е. за обстоятелство, което го освобождава от отговорност¹².

В ал. 2 на чл. 36 ЗТ законодателят изрично е изключил като обстоятелство предполагащо непреодолима сила дублирането на резервации. Дори такова дублиране да е по вина на доставчика на съответната услуга (съдържателя на хотела или друго място за настаняване), туроператорът ще носи отговорност за това. Това следва не само от посочената ал. 2 на чл. 36, а и от правилото на чл. 39, ал. 1 ЗТ, че туроператорът отговаря за неизпълнението и на неговите контрагенти. Най-вероятно, ако дублирането на резервации е установено преди началото на пътуването и туроператорът не може да осигури съпоставимо място за настаняване, то той все пак ще отмени пътуването, но на общо основание ще дължи обезщетение за претърпените от потребителя вреди вследствие на отмяната. Накратко казано дублирането на резервации не е основание туроператорът да се освободи от отговорност пред потребителя, позовавайки се на непреодолима сила.

4. Отказ на потребителя от договора при възникване на непредвидими и непредотвратими събития (предложения de lege ferenda)

Законът за туризма предвижда няколко хипотези, при които потребителят може да се откаже едностранно от пътуването. В чл. 35, ал. 1, т. 2 ЗТ е уредена възможността на потребителя да се откаже от договора, когато туроператорът промени съществени негови клаузи. Едностранно оттегляне от договора от потребителя има на практика и в случай на прехвърляне на туристическия пакет от потребителя на друго лице (чл. 37 ЗТ).

В чл. 30, ал. 3 ЗТ, където се посочва задължителното съдържание на договора за организирано туристическо пътуване, в т. 10 и т. 11 е казано, че договорът трябва да съдържа: „10. краен срок, в който потребителят има право да се откаже от договора, без да дължи неустойка и обезщетение...” и „11. размер на неустойката, която потребителят дължи на туроператора при отказ от договора след срока по т. 10”. При липса на други разяснения от законодателя излиза, че във всеки договор за организирано туристическо пътуване трябва да бъде заложен краен срок, в който потребителят може да се откаже от договора по своя свободна преценка без да дължи

---

¹² Така Герджиков О., Търговски сделки, София, 2000 г., стр. 44.

обезщетение¹³, както и размер на дължимата неустойка, ако отказът е след посочения в договора краен срок за това. Може да се направи изводът, че отказът на потребителя от договора за организирано туристическо пътуване е допустим при всички случаи без този отказ да е обвързан с наличието на някакви предпоставки. С оглед времето, когато е направен отказът, се разграничават два случая, при които настъпват различни правни последици. Първият случай е когато отказът от пътуването е направен преди изтичането на посочения в договора краен срок. В този случай потребителят не дължи неустойка или обезщетение. Очевидно законодателят третира такъв отказ като правно легитимен, след като изрично освобождава потребителя от неблагоприятни имуществени последици. Вторият случай, посочен в закона, е когато отказът на потребителя е след изтичането на крайния срок за отказ без да дължи обезщетение. В този случай потребителят дължи заплащане на туроператора на предварително определена в договора неустойка.

Изброените по-горе случаи на отказ от договора на потребителя съдържат заслужаваща внимание проблематика, но нямат отношение към случаите, при които се е проявило непреодолимо и непредвидимо събитие, което засяга организираното пътуване. За съжаление българският Закон за туризма, макар и да съдържа разпоредби относно непредвидимите и непреодолими събития, ги третира единствено от гледна точка на туроператора и на неизпълнението от негова страна. По мое мнение *de lege ferenda* трябва да бъдат разграничени и законодателно уредени хипотези, при които потребителят може да се откаже едностранно от договора за организирано туристическо пътуване, при възникване на непредвидимо и непреодолимо събитие, засягащо пътуването или интереса на потребителя от участие в него. Такава законодателна уредба би установила разумен баланс между интереса на потребителя и интереса на туроператора. Предлагащите хипотези, които смятам че е подходящо да бъдат законодателно уредени са следните:

1) възможност потребителят да се откаже от договора при наличие на непредвидени извънредни обстоятелства, които могат да застрашат неговата лична

---

¹³ Хараламби Анчев в „Договорноправна уредба на отношенията относно туристическите организирани пътувания”, Актуални проблеми на Търговското право, Научни известия, г. III, кн. 1, Университетско издателство „Неофит Рилски”, Благоевград 2007 г., стр. 195, като че ли приема, че страните по договора може да включат или да не включат клауза, даваща възможност за отказ на потребителя от договора до определен краен срок. Счита обаче, че при сегашната уредба страните са длъжни да включат такава клауза, тъй като тя е част от задължителното съдържание на договора съгласно чл. 30, ал. 3, т. 10 ЗТ. Отделен е въпросът дали е оправдано потребителят да има възможност да се откаже от договора без да има основателна причина за това и без да дължи обезщетение.

сигурност или които правят невъзможно изпълнението на включените в пътуването услуги или ще влошат значително качеството им

2) възможност потребителят да се откаже от договора най-късно до началото на пътуването, при възникване на определени непредвидени обстоятелства, без да дължи обезщетение или със заплащане на минимална такса, покриваща разноските на туроператора по администрирането на сключения договор;

В предходната т. 3 разгледах случая на отмяна на пътуването от туроператора поради непреодолима сила – вследствие на възникването на непредвидени и непредотвратими обстоятелства, които правят невъзможно престирането на включените в пакета услуги. Такава непреодолима сила дава основание на туроператора да отмени пътуването без да дължи обезщетение на потребителя. Законът обаче не урежда аналогична възможност за прекратяване (отказ) на договора от потребителя при възникване на такива обстоятелства. Вероятно се е изхождало от позицията, че задължено да изпълни непаричната престация лице е туроператорът и ако тези събития препятстват изпълнението на услугите, то той да може да прекрати договора (отмени пътуването). Форсмажорни събития, като например природни бедствия, войни, вътрешни размирици, стачки и т.н. обаче могат да обосноват оправдан интерес и за потребителя да се откаже от договора. Пътуването трябва да може да се осъществи без риск за живота и здравето му. Следователно дори когато извънредното събитие не прави невъзможно осъществяването на пътуването, но съществува риск за живота и здравето на потребителя, то на последния трябва да се даде възможност да се откаже от пътуването без да търпи неблагоприятни имуществени последици¹⁴. Очевидно е, че един настъпващ към съответната туристическа дестинация ураган или военни действия или епидемия от заразно заболяване, носят сериозен риск за здравето и живота на потребителя. Той трябва да може едностранно да се откаже от договора, дори туроператорът да настоява за провеждане на пътуването. Животът и здравето на потребителя са по-висш за защита интерес в сравнение с икономическия интерес на туроператора. При преценката за реалното наличие на риск следва да се изхожда от абстрактния критерий, как би възприел създалата се ситуация един здравомислещ човек, който не се поддава необосновано на паника, но и който не поема неоправдани рискове. Ако при такава преценка, направена към момента на отказа от договора, е могло да се приеме, че съществува реален риск за потребителя, отказът му от договора

---

¹⁴ Възможност за едностранно прекратяване на договора от потребителя при форс мажор е предвидена в норвежкия Закон за пакетните туристически пътувания - § 4-1.

следва да се приеме за правно легитимен, дори и ако впоследствие се установи, че рискът не се е осъществил. Според мен за легитимен отказ от договора ще е достатъчно към съответния момент да е съществувало „обосновано предположение”, че рискът може да се осъществи¹⁵. Разбира се, горните съждения са меродавни при възприемане на предложението ми de lege ferenda за законодателно уреждане на възможността за отказ от договора при такава ситуация. Потребителят следва да може да се откаже от договора не само когато извънредното събитие застрашава живота или здравето му, но и когато то може да препятства точното и качествено изпълнение на включените в договора услуги¹⁶. Не е необходимо той да предприеме пътуването, за да констатира, че поради извънредните обстоятелства туроператорът няма да може да изпълни точно и качествено задълженията си по договора. De lege ferenda в Закона за туризма за уреждане на анализираната по-горе хипотеза може да се включи следния текст: *„Ако възникне непредвидено и непредотвратимо събитие от извънреден характер, което може да застраши живота или здравето на потребителя при осъществяване на организираното туристическо пътуване, то той може да се откаже от пътуването без да дължи обезщетение. Потребителят може да се откаже от пътуването и ако поради непредвидено и непредотвратимо събитие от извънреден характер стане явно, че включените в пътуването услуги няма да бъдат изпълнени точно и качествено. Възможността за несъществени отклонения в изпълнението на услугите не е основание за отказ от договора.”* Следва да се уточни, че потребителят не трябва да може да се откаже от договора, ако при сключването му е знаел за съответното събитие, освен ако това събитие е ескалирало значително впоследствие.

При наличие на горните предпоставки отказът на потребителя от пътуването във времево отношение трябва да е допустим не само до началото на пътуването, но и след неговото започване. Извънредното събитие, съответно предизвиканата от него заплаха за здравето или живота на потребителя или невъзможността за изпълнение на част от

---

¹⁵ Познавайки се на съдебна практика Erich Feil застъпва тезата, че не е налице непреодолима сила когато туристът поради политически събития има субективни притеснения за нивото на сигурност по дестинацията, но ситуацията фактически остава стабилна до началото на пътуването. Само тогава, когато настъпят размирици или терористически атаки непосредствено преди планираното начало на екскурзията, туристът може едностранно да прекрати договора без да търпи парична санкция. **Feil, Er.**, ABC des Reisevertrags von Abenteuerreisen bis Zwischenlandung, Linde Verlag Wien, 2002, S. 72 и цитираното там съдебно решение HG Wien, 1 R 179/00w.

¹⁶ Такава възможност да се прекрати действието на договора, когато съществува „обосновано предположение”, че той няма да бъде надлежно изпълнен (макар изпълнението или неизпълнението да не е още факт), е позната на нашето право при договора за изработка. Вижте чл. 262, ал. 2 ЗЗД и Кожухаров, А., Облигационно право, отделни видове облигационни отношения, нова редакция Огнян Герджиков, изд. Софи-Р, 1996 г., стр. 177-178.

включените в пакета услуги може да възникнат и след началото на пътуването. По вече изложените съображения на потребителя следва и в този случай да му се даде възможност за отказ от остатъка от пътуването. Отделен е въпросът за уреждането на имуществените взаимоотношения между страните по договора при такъв отказ. В този случай потребителят не може да иска възстановяване на цената на вече предоставените до момента на отказа услуги. Извънредното събитие не е под контрола на туроператора и той не може да бъде държан отговорен за предизвиканите от него последици. Как обаче следва да бъде решен въпросът с остатъка от платената цена, т.е. с тази част от цената, която покрива непредоставената до момента на отказа част от услугите. Не можем да решим въпроса с имуществените последици въз основа на виновно поведение на някоя от страните, тъй като характерът на форсмажорното събитие изключва вина в която и да е от страните. Следователно трябва да разсъждаваме от гледна точка на носенето на риска. Прието е в нашата правна доктрина, че рискът се носи от длъжника¹⁷. Той не може да престира, но и няма право на насрещната престация. В случая длъжник на непредоставените услуги е туроператорът и следователно той би следвало да понесе риска, т.е. икономическите последици от събитието. Вярно е, че изпълнението от туроператора би могло и да е възможно, но не е оправдано да бъде застрашавано здравето или живота на потребителя или той да бъде принуден да приеме некачествено изпълнение на услугите. Изводът от тези съждения е, че туроператорът трябва да възстанови на потребителя цената за услугите, които не са му предоставени до момента на отказа му от пътуването. Практически затруднения ще възникнат при конкретното определяне на сумата, която трябва да се възстанови, тъй като по дефиниция организираното пътуване (туристическия пакет) е за обща цена и в преобладаващия брой случаи в договора няма да са посочени цените на отделните услуги. Ако страните не се споразумеят, то при съдебен спор съдът може да определи тази сума, като вземе под внимание момента на прекратяване на пътуването, характера на туристическия пакет, разходите на туроператора за всяка от услугите, заложената норма на печалба и т.н. Съдът ще бъде подпомогнат от наведените от страните доказателства и вероятно от назначена съдебно-икономическа експертиза. Не е възможно и не би следвало законодателно да се залагат подробно формулирани критерии за определяне на подлежащата на възстановяване на потребителя сума, тъй

---

¹⁷ Вижте Кожухаров, А., Облигационно право, общо учение за облигационното отношение, книга първа, Кожухаров, А., нова редакция Огнян Герджиков, изд. Софи-Р, 1992 г., стр. 224 и сл.; Калайджиев А., Облигационно право, Обща част, изд. Сиби, 2010 г., стр. 328; Марков, М., Облигационно право, помагало Modus studendi, изд. Сиби, София, 2004 г., стр. 111.

като тези критерии могат да се окажат неадекватни и несправедливи за множество различни конкретни случаи. За предпочитане е преценката да се предостави на съда, който да отчете спецификите на всеки конкретен случай.

Във втората посочена по-горе хипотеза предложението ми *de lege ferenda* е възможността на потребителят да се откаже от пътуването също да е свързана с възникване на определени непредвидени обстоятелства. Обстоятелства, които подобно на форсмажорните са непредвидими и извънредни, но обективно погледнато по естеството си са преодолими. Тези обстоятелства са свързани с личността и близкия социален кръг на потребителя и възникването им затруднява потребителя или прави неприемливо участието му в пътуването. Въпрос на законодателна преценка е възникването на какви обстоятелства, свързани с личността и близкия социален кръг на потребителя, е оправдано да пораждат възможност за потребителя да се откаже от пътуването. Според мен като такива обстоятелства в закона следва да бъдат заложили: внезапно сериозно заболяване, злополука или смърт на потребителя, съпруга/съпругата му, лице от неговото домакинство¹⁸ или от най-близките му роднини. За целите на тази разпоредба в кръга на най-близките роднини според мен трябва да се включат роднините по права линия до втора степен, роднините по съребрена линия и по сватовство до трета степен.

Заслужава да се обмисли и въпросът дали потребителят да може да прекрати договора и когато разгледаните по-горе обстоятелства възникнат за лице, с което той е смятал да пътува и съответното лице се откаже от пътуването. Например, когато потребителят е непълнолетен и разгледаните по-горе обстоятелства възникнат за неговия придружител. В субективен план пътуването може да е неприемливо за потребителя и например когато поради горните обстоятелства от пътуването се отказва лице, с което са в приятелски отношения и заедно са планирали участието си в него. Според мен, макар в двата случая възникналият проблем да е с различен „интензитет“ и

---

¹⁸ Дефиниция на „домакинство“ в нашето законодателство има в § 1, т. 4 от Закона за управление на етажната собственост: *"Домакинство" са две или повече лица, които живеят заедно в един самостоятелен обект или в част от него, в който са регистрирани по постоянен или настоящ адрес, и имат общ бюджет, без оглед на родствената връзка помежду им.* Безспорно към лицата, чието засягане от такова събитие ще направи неприемливо пътуването за потребителя трябва да отнесем и лицето, с което потребителят фактически съжителства на съпругески начала. За съжаление новият Семейен кодекс не уреди фактическото съжителство, въпреки че то беше анализирано от правната доктрина и съобразявано в съдебната практика. В предлагания от мен текст обаче лицето, което съжителства на съпругески начала с потребителя на общо основание ще попадне в понятието „домакинство“. По подобен начин, като лице от домакинството може да се приеме и лице от същия пол, което съжителства с потребителя на интимни начала.

в двата случая е оправдано законодателството да допуска отказ от договора. В случая с непълнолетния потребител не можем да изискваме от него да предприеме пътуването с лица, които не познава. Във втория случай отказът от пътуването следва да е допустим, ако от сключения договор и обстоятелствата около него е явно, че волята на потребителя е била да предприеме пътуването, само заедно с лицето, което се отказва поради възникване на някое от горепосочените обстоятелства. Индикация за такава воля може да е, че договорът е сключен общо от двамата потребители и/или на тях е издаден общ ваучер (извън случая когато се издава един ваучер за цялата група), че цената и за двамата е платена само от единия потребител и др. под.

Горните обстоятелства правят неприемливо за потребителя да осъществи пътуването. Макар и в повечето от тези случаи да няма обективна пречка, която да прави пътуването му невъзможно, то от житейска и етична гледна точка не е оправдано да изискваме от него да го осъществи.

При отказ на потребителя от пътуването в разглежданата хипотеза той не би следвало да дължи заплащане на неустойка или друго обезщетение на туроператора. Изхождам от позицията, че обстоятелството, предизвикало отказа му, е извънредно и непредвидено, като освен това възприетите в обществото етични норми правят неприемливо пътуването за потребителя. В тази хипотеза законодателят може да допусне туроператорът да прихване малка сума от платената цена, която да покрие разносните си по администрирането на сключения договор¹⁹. При всички случаи обаче сумата трябва да е малка и с оглед българските условия да е законодателно лимитирана – например „до 2 % от общата цена на пътуването, но не повече от ... лева.”

Разбира се, при разгледаните по-горе хипотези *de lege ferenda* отказът от пътуването трябва да е възможност за потребителя, но не и негово задължение. Въпреки наличието на предвидените в отделните хипотези обстоятелства потребителят може да реши да участва в пътуването. Това е така дори в случая на наличие на форсмажорно събитие. Ако събитието е от такова естество, че прави пътуването невъзможно, то то може да бъде отменено от туроператора (чл. 36, ал. 1, т. 2 ЗТ).

---

¹⁹ Възможност за начисляване на малка “административна такса” при отказ на потребителя от пътуването при подобни обстоятелства е предвидена в чл. 4-3 от норвежкия Закон за пакетните туристически обиколки.

При едностранен отказ от договора потребителят трябва своевременно да уведоми туроператора. Уведомяване е необходимо, независимо дали основанието за отказа е форсмажорно събитие или извънредно събитие, засягащо потребителя или негови близки. Резонно е да се изисква писмено уведомяване за отказа. След като самият договор е в писмена форма би следвало изменението и прекратяването му също да са в писмена форма. Аргумент в тази посока може да се изведе и от изискването за писмено уведомяване в сходната хипотеза по чл. 42, ал. 3 ЗТ, при която отказът на потребителя от договора е поради това, че не му е представен договор за застраховка, покриваща отговорността на туроператора за причинени вреди. Своевременността на уведомяването на туроператора за отказа ще му даде възможност да предприеме действия, с които да предотврати или намали вредите си от отказа на потребителя. Той може да предложи пакета на друго лице или съответно да редуцира заявките си към доставчиците на отделните услуги в пакета.

Анализираните хипотези de lege ferenda могат да бъдат обособени и систематизирани в отделен нов член в Закона за туризма. Според мен систематичното му място е след чл. 36 ЗТ. Точната редакция на тези разпоредби би се постигнала след съответна дискусия в доктрината и в законодателния орган. Въз основа на казаното по-горе ще си позволя да предложа de lege ferenda следния текст за нов чл. 36а, като в ал. 1 се заложи обща възможност за отказ от договора, а в ал. 2 и 3 се уредят разгледаните по-горе хипотези:

„Чл. 36а. (1) Потребителят може да се откаже от договора преди започване на пътуването, като заплати на туроператора уговорената отметнина. При сключването на договора страните могат да определят различен размер на отметнината в зависимост от това кога е направен отказът.

(2) Ако възникне непредвидено и непредотвратимо събитие от извънреден характер, което може да застраши живота или здравето на потребителя при осъществяване на организираното туристическо пътуване, то той може да се откаже от пътуването без да дължи обезщетение. Потребителят може да се откаже от пътуването и ако поради непредвидено и непредотвратимо събитие от извънреден характер стане явно, че включените в пътуването услуги няма да бъдат изпълнени точно и качествено. Възможността за несъществени отклонения в изпълнението на услугите не е основание за отказ от договора.

(3) Потребителят може да се откаже от пътуването, ако за него възникнат непредвидени обстоятелства, които значително затрудняват участието му в пътуването или го правят неприемливо, като внезапно сериозно заболяване, злополука или смърт на потребителя, съпруга/съпругата му, лице от неговото домакинство или от най-близките му роднини. Към най-близките роднини по смисъла на предходното изречение спадат роднините по права линия до втора степен и роднините по съвзвобрена линия и по сватовство до трета степен.

(4) При отказ от договора в случаите по предходната алинея потребителят не дължи обезщетение. За такъв случай страните могат при сключването на договора да предвидят заплащане от потребителя на малка сума, в размер до 2 % от общата цена на пътуването, но не повече от 100 лева.

(5) Потребителят трябва писмено да уведоми туроператора или туристическия агент за отказа си от пътуването и причините за това.”

5. Случаи на освобождаване на туроператора от отговорност

Туроператорът носи отговорност за всяко неточно изпълнение на задълженията по договора, включително и когато то се дължи на трето лице – доставчик на съответната услуга. Отговорността му е обективна и не зависи от това дали той носи вина за неизпълнението²⁰. Обективната отговорност не е санкция за виновно поведение, а законодателно установен механизъм за възлагане на неблагоприятните последици от неизпълнението. Обикновено при обективната отговорност законодателят цели да защити засегнатата страна, като възлага неблагоприятните последици на икономически по-силната страна и/или на страната, която извлича ползи от съответното правоотношение (на принципа комуто ползите нему и вредите)²¹.

Има случаи обаче, при които възлагането на неблагоприятните последици от неизпълнението на договора на туроператора не е оправдано. Тези случаи са изрично посочени в ал. 3 на чл. 39 ЗТ. Първият случай е когато неизпълнението се дължи на

---

²⁰ Като безвиновна, обективна определят отговорността на туроператора и следните автори: Голева П., Договор за организирано туристическо пътуване с обща цена. Пазар и право, кн. 9/2002 г., приложение, т. 3.7; Варадинов О. в „Договорът за организирано туристическо пътуване с обща цена”, Съвременно право, кн. 5/2002 г., т. 11.

²¹ Обективната отговорност, наричана също гаранционна, гаранционно-обезпечителна, стриктна се разглежда в българското право например във връзка с отговорността на възложителя на работата за вреди причинени от лицето, на което тя е възложена. Вижте Тасев, С., Деликтната отговорност, изд. Сиела, София, 2009 г., стр. 64-65; Конов, Тр., Основание на гражданската отговорност, УИ „Св. Климент Охридски”, София, 1995 г., стр. 196 и сл.

потребителя (т. 1 на чл. 39, ал. 3 ЗТ). Тоест неблагоприятните последици са настъпили изключително вследствие на поведението на потребителя. За такива последици (за такива вреди) туроператорът се освобождава изцяло от отговорност. Подробното разглеждане на този случай би надхвърлило целите на настоящата статия.

При втория случай, посочен в т. 2 на чл. 39, ал. 3 ЗТ, туроператорът се освобождава от отговорност, когато вредите се дължат на *„действия на трето лице, несвързано с изпълнението на договора, които не могат да се предвидят или избегнат“*. Тази формулировка в закона общо взето попада в обхвата на наложеното в доктрината разбиране за случайно събитие²². Към категорията на случайното събитие попадат освен събития, така и човешки прояви, действия и бездействия на лица извън страните по договора. Тези прояви са непредвидими или непредотвратими (не могат да се избягнат с разумни усилия от страна на задълженото лице). Те препятстват изпълнението, но длъжникът не носи отговорност за последиците от неизпълнението. Не спадат обаче към тази категория действията или бездействията на свързаните с изпълнението на договора лица. При неизпълнение от тяхна страна туроператорът ще носи отговорност и това изрично е посочено в ал. 1 на чл. 39 ЗТ. Такива лица са доставчиците на отделните включени в пакета услуги. Също така към лицата, свързани с изпълнението на договора, трябва да причислим още туристическия агент, както и всички лица, наети от туроператора по трудови или граждански правоотношения да извършват определени дейности във връзка с пътуването, като: екскурзоводи, преводачи, аниматори, водачи на групи и т.н. Следователно освобождаващо от отговорност туроператора ще е само непредвидимо или непредотвратимо действие или бездействие, извършено от трето лице, което нито пряко, нито опосредено е ангажирано с осъществяване на туристическото пътуване.

В третия случай, посочен в т. 3 на чл. 39 ЗТ, ал. 3 ЗТ, туроператорът се освобождава от отговорност, когато неизпълнението е в следствие на непреодолима сила. В текста като освобождаващо обстоятелство наред с непреодолимата сила е добавено и *„събитие, което не може да се предвиди или избегне от страна на туроператора или неговите контрагенти при добросъвестно изпълнение на техните задължения.“* Според мен допълнението едва ли е необходимо, тъй като то на практика

---

²² За случайното събитие вижте Калайджиев А., Облигационно право, Обща част, изд. Сиби, 2010 г., стр. 316-323; Марков, М., Облигационно право, помагало Modus studendi, изд. Сиби, София, 2004 г., стр. 110.

преповтаря дефиницията на непреодолимата сила съгласно чл. 306 от Търговския закон. Разлики могат да се открият при доста насилено тълкуване, но едва ли законодателят е имал предвид тях. В този текст, за събитието се казва, че не може да се **предвиди или избегне**, а в чл. 306, ал. 2 ТЗ се казва, че непреодолимата сила е **непредвидено или непредотвратимо събитие**. Аз лично се затруднявам да откроя някаква смислена разлика между „не може да се избегне” и „непредотвратимо”. Проблемът едва ли заслужава особено внимание, но тъй като ал. 3 на чл. 39 ЗТ предвижда изключенията от правилото, че туроператорът носи отговорност за неизпълнението на задълженията си по договора, то не би трябвало с логическия съюз „или” да се разширява хипотезата без да е ясно какви различни случаи се обхващат от това изключение.

По отношение на непреодолимата сила следва да се възприеме съдържанието на това понятие, както е познато и уредено в търговското право. Договорът за организирано туристическо пътуване е търговска сделка и след като специалният закон не влага различен смисъл в понятието, то съдържанието му се извежда от общия закон – в случая чл. 306 ТЗ.

Както бе посочено по-горе отговорността на туроператора е обективна гаранционна отговорност. Характерно за тази отговорност е стеснената възможност за освобождаване от отговорност. В теорията, като общи основания за освобождаване от обективна отговорност се сочат непреодолимата сила и изключителната вина на потърпевшия или трето лице²³. Посочените в ал. 3 на чл. 39 ЗТ основания за освобождаване на туроператора от отговорност всъщност припокриват възприетите в доктрината общи основания за такова освобождаване. Считам, че изброяването на освобождаващите основания в чл. 39, ал. 3 ЗТ е изчерпателно. Те представляват изключение от правилото, че туроператорът носи отговорност за точното изпълнение на договора, и не могат да се добавят нови основания. По договорен път обаче няма пречка туроператорът да постави изпълнението на някое от задълженията си под условие или да си запази възможност при определени обстоятелства да не изпълни

---

²³ Така Конов, Тр., Основание на гражданската отговорност, УИ „Св. Климент Охридски”, София, 1995 г., стр. 201.

определено задължение, съответно да не предостави определена услуга или да я замени с друга.

Разгледаните в тази статия проблеми са свързани с отражението, което дават непредвидимите и непреодолими събития върху възникналото от договора за организирано туристическо пътуване правоотношение. Анализът се основава главно на специалните текстове в Закона за туризма и е насочен към правилното им прилагане, а където е необходимо и към изменението и допълването им. Ако статията провокира дискусия по тези проблеми, тя ще е изпълнила важна част от предназначението си.

* Статията е публикувана за първи път в сп. Съвременно право, 2011, № 4